

Змест

I.....	7
II.....	20
III.....	30
IV.....	42
V.....	59
VI.....	76
VII.....	105
VIII.....	141
IX.....	150
X.....	172
XI.....	201
XII.....	216
Сімпліцысімус двацатага стагоддзя. Пасляслоўе Тыльмана Вестфалена.....	219
Каментары.....	235

Эрых Марыя Рэмарк нарадзіўся ў Аснабруку ў 1898 годзе, вучыўся ў каталіцкай настаўніцкай семінарыі. Быў прызваны ў салдаты ў 1916 годзе, пасля вайны спачатку працаваў пазаштатным настаўнікам, пазней — падменным рабочым і, нарэшце, рэдактарам у Гановеры, а з 1924 года — у Берліне. Рэмарк пакінуў Германію ў 1932 годзе і першапачаткова жыў у кантоне Тычына ў Швейцарыі. Яго кнігі «На Заходнім фронце без перамен» і «Дарога назад» былі спалены нацыстамі ў 1933 годзе, а ў 1938 годзе Рэмарк быў пазбаўлены нямецкага грамадзянства. З 1941 года ён афіцыйна жыў у ЗША і ў 1947 годзе атрымаў статус амерыканскага грамадзяніна. Рэмарк памёр у Тычыне, на сваёй другой радзіме, у 1970 годзе.

Гэтая кніга — не абвінавачванне і не споведзь.

Гэта толькі спроба расказаць аб пакаленні,
знішчаным вайной, — нават калі яно выратавалася
ад яе снарадаў.

I

Мы сталі за дзевяць кіламетраў ад перадавой. Учора нас змянілі; цяпер нашы жываты напханы фасоляй з ялавічынай, мы пад'еўшыя і задаволеныя. На вячэру нават можна набраць поўны кацялок, а яшчэ ў нас падвоеныя пайкі каўбасы і хлеба — хоць заешся. Даўно такога не было: кухар-бугай з чырвонай, як памідор, галавой сам падкідвае ежы; кожнаму, хто толькі праходзіць побач, ён махае чарпаком і шчодрым махам дапаўна накладае ў кацялок. Ён у распачы, бо не ведае, як выпаражніць паходную кухню. Т'ядэн з Мюлерам адкапалі недзе пару тазоў і набралі іх да самых берагоў — у запас. Т'ядэн робіць гэта з прычыны сваёй ненажэрнасці, Мюлер — дзеля прадбачлівасці. Куды Т'ядэн усё гэта падзяе — загадка. Як быў, так і застаўся сухой воблай.

Але найгалоўнейшае — нам далі падвойны паёк курыва. На кожнага па дзесяць цыгар, дваццаць папярос і дзве пліткі жавальнага тытуню — вельмі нават прыстойна. За жавальны тытунь я выменяў у Качыньскага ўсе папяросы, цяпер у мяне іх сорак штук. Адзін дзень так, глядзі, і пратрымаешся.

Гэта, уласна, шчаслівы падарунак лёсу. У камандаванні марнатраўцаў няма. Усім гэтым мы абавязаны непаразуменню.

Два тыдні таму нас пагналі на перадавую, каб замяніць іншых. На пазіцыях было досыць спакойна, і таму ў дзень, калі мы мусілі вяртацца, капцёр атрымаў поўную норму харчоў — на ўсю роту ў сто пяцьдзясят галоў. Але якраз у апошні дзень англічане знянацку гахнулі па нас гаўбіцамі. Снарады за снарадамі бахалі па

нашых акопах, мы панеслі вялікія страты, жывымі выйшлі толькі восемдзясят чалавек.

Мы вярнуліся ўначы і адразу пападалі кулём, каб нарэшце як след выпадца. Зрэшты, Качыньскі мае рэцыю: на вайне не так ужо і кепска, давалі б толькі болей пасаць. На перадавой няма калі падумаць ні пра які сон, а два тыдні цягнуцца штотараз бясконца доўга.

Было ўжо апоўдні, калі першыя з нас вылезлі з баракаў. За паўгадзіны ўсе пазбіраліся з кацялкамі каля паходнай Марыі, ад якой ішоў пах нечага тлустага і смачнага. Паперадзе ўсіх, вядома, самыя галодныя: малы Альберт Кроп, найсвятлейшая сярод нас галава і таму ўжо яфрэйтар; Мюлер Пяты, які дагэтуль цягае з сабой школьныя падручнікі і ўсё марыць здаць экзамены экстэрнам — нават пад шквальным агнём ён зубарыць законы фізікі; барадач Лер, надта ласы да дзяўчат з афіцэрскага бардэля, ён прысягае, што згодна з ваенным загадам тыя дзяўчаты абавязаныя насіць шаўковыя сарочкі і перад тым, як прымаць гасцей званнем ад капітана і вышэй, папярэдне прымаць ванну; чацвёрты — я, Паўль Боймер. Усе чацвёрэра маюць па дзевятнаццаць гадоў, усе чацвёрэра пайшлі на вайну з аднаго класа.

Ушчыльную за намі стаяць нашы сябры. Наш аднагодак Т'ядэн, сухарлявы слесар, галоўны ненажэра роты; ён сядзе есці худы, а з-за стала падымаецца тоўсты, як цяжарная бляха; Гае Вэстгус, таго ж веку, торфарабочы, які, бывае, зацісне ў руцэ цэлы паёк хлеба і пытае: «Ну, хто здагадаецца, што ў мяне ў кулаку?»; Дэтэрынг, мужык з вёскі, у якога думкі толькі пра сваю гаспадарку і пра жонку; і нарэшце Станіслаус Качыньскі, завадатар нашай кампаніі, загартаваны пранырлівы саракагадовы зух з зямлістым тварам, блакітнымі вачыма, пахілымі плячыма і дзіўным нюхам на тое, калі пачнецца абстрэл, дзе разжыцца на добрыя харчы і дзе зашыцца ў спакайнейшае месца. Наша групка стаяла першай у чарзе перад

паходнай кухняй. Мы падскоквалі ад нецярплівасці, бо кашавар, які яшчэ нічога не ведаў, усё яшчэ стаяў сабе і чакаў. Нарэшце Качыньскі гукнуў яму:

— Ну, Генрых! Адчыняй ужо сваю карчомку! Фасоля даўно згатавалася.

Той млява пакруціў галавой:

— Спачатку збярыцеся ўсе да кучы.

— Ды ўсе мы тут, — усміхнуўся Т'ядэн.

Унтэр-афіцэр яшчэ нічога не заўважыў.

— Вам толькі давай! Дзе ўсе астатнія?

— Сёння не ты іх корміш. Хто ў шпіталі, хто ў брацкай магіле.

Гэтыя словы агаломшылі бугая-кашавара. Ён сумеўся.

— А я тут наварыў на сто пяцьдзясят ратоў.

Кроп пхнуў яго пад рэбры:

— Ну хоць раз наямося. Давай, пачынай ужо!

Раптам Т'ядэну прыйшла ў галаву нейкая думка. Яго вострая мышыная пыса аж заззяла, вочы хітра прымружыліся, шчокі заторгаліся, і ён падсунуўся бліжэй:

— Хлопча, дык ты там, можа, і хлеба атрымаў на сто пяцьдзясят ратоў?

Ашаломлены унтэр-афіцэр збянтэжана кіўнуў.

Т'ядэн схапіў яго за крысо шыняля.

— І каўбасы таксама?

Чырвоная, як памідор, галава зноў кіўнула.

Сківіцы Т'ядэна захадзілі ходырам.

— І курыва?

— Так, усяго.

Т'ядэн заазіраўся, твар яго ззяў.

— Вось пашчасціла дык пашчасціла, ліха яго дзяры! І ўсё цяпер наша! І кожны атрымае... чакайце... і праўда, кожны атрымае падвойны паёк!

Але Памідор нарэшце ачомаўся і заявіў:

— Так не пойдзе.

Але мы ўжо ажывіліся і пасунуліся наперад.

— Чаму не пойдзе, морквіна ты рудая? — спытаў Качыньскі.

— Што прызначана на сто пяцьдзясят чалавек, нямажна аддаць васьмідзесяці.

— Зараз мы табе пакажам «нямажна», — прабурчаў Мюлер.

— Наконт абеду няхай будзе па-вашаму. Але пайкі я магу выдаць толькі на восемдзясят чалавек! — настойваў Памідор.

Качыньскі раззлаваўся.

— Табе, відаць, пара ўжо на перадаваю. Ты атрымаў харч не на восемдзясят чалавек, а на другую роту, баста. Другая рота — гэта мы.

Мы ўсутыч падступілі да кашавара. Яго ўсе не любілі, з яго віны ежа ўжо колькі разоў трапляла да нас у акопы са спазненнем і халодная, і ўсё таму, што нават пры лёгкім абстрэле ён баяўся блізка падцягваць сваю кухню, і тады наш днявальны мусіў дабірацца далей, чым салдаты з іншых рот. Вось Бульке з першай роты — куды лепшы кашавар. Хоць і тоўсты, як хамяк узімку, але, калі трэба, ён цягаў катлы аж пад самую перадаваю.

Разлютаваныя, мы ўжо былі гатовыя ісці на яго з кулакамі, ажно знекуль вынырнуў наш ротны камандзір. Даведаўшыся, аб чым спрэчка, ён толькі коратка прамовіў:

— Так, учора мы панеслі вялікія страты...

Потым глянуў у казан.

— Фасоля, здаецца, нішто сабе.

Памідор кіўнуў.

— Са шмальцам і мясам.

Лейтэнант зірнуў на нас. Ён разумеў, што ва ўсіх наўме. Ён увогуле добра ўсё разумеў, бо некалі сам быў такі, як мы, а ў роту прыбыў унтэр-афіцэрам. Ён яшчэ раз падняў накрыўку катла і панюхаў. А адыходзячы, сказаў:

— Прынясіце і мне поўную талерку. А пайкі раздаць усе. Яны нам спатрэбяцца.

Памідор атупела залыпаў вачыма. Т'ядэн заскакаў вакол яго.

— Ад цябе не ўбудзе! Ты што, галоўны інтэндант? Пачынай ужо, гамоля ты пухлая, і глядзі не сквапся...

— Пятлі на цябе няма! — чмыхнуў Памідор.

Ён ледзь не лопаўся ад злосці, усё не мог даўмецца. Куды гэта свет коціцца! І каб паказаць, што яму ўжо ўсё адно, сам яшчэ дадаў па паўфунта штучнага мёду.

Дзень сёння сапраўды выдатны. Нават пошта прыйшла, у кожнага па два-тры лісты і яшчэ газеты. Паволі мы ідзём за баракі, на луг. Кроп нясе пад пахай круглую накрыўку ад бочкі з-пад маргарыну.

Справа, на ўскрайку луга, пастаўлена агульная прыбіральня, трывалая, накрытая дахам будыніна. Але ёй карыстаюцца хіба што навабранцы, якія яшчэ не навучыліся знаходзіць ва ўсім сваю выгаду. Мы ж шукаем чагосьці лепшага. Паўсюды раскінуты невялічкія, на аднаго чалавека, кабінкі, якія служаць той жа мэце. Гэта чатырохкутныя дамкі, чыстыя, цалкам збітыя з дошак, закрытыя з усіх бакоў, з ёмкім цудоўным сядзеннем. Па баках на сценках ёсць ручкі, так што іх можна перанесці.

Мы ссоўваем тры дамкі ў кола і спакойна рассяджваемся. Адсюль мы выйдзем сама мала гадзіны праз дзве.

Я дагэтуль памятаю, як мы, яшчэ навабранцы ў казармах, па першым часе саромеліся хадзіць у агульную прыбіральню. Дзвярэй там няма, дваццаць чалавек сядзяць адзін каля аднаго, нібы ў вагоне. Усіх можна ахапіць адным позіркам — салдат заўсёды мусіць быць пад наглядам.

З тае пары мы навучыліся куды больш, чым адпуская сваю сарамлівасць. З часам мы і не да такога прызвычаліся.

Тут, на свежым паветры, гэты занятак прыносіць нам сапраўдную насалоду. Не ведаю, чаму мы раней усяго саромеліся, гэта ж натуральна, гэтаксама, як есці і піць. Зрэшты, можа, і не трэба было б шмат пра такое распавядаць, калі б яно не адыгрывала ў нашым жыцці такой важнай ролі і калі б гэтая натуральнасць не стала для нас адкрыццём — для іншых яна даўно была самай звычайнай справай.

Для салдата яго страўнік і страваванне — рэчы куды больш важныя, чым для каго іншага. З імі звязаны тры чвэрці ягонага слоўнага запасу, у іх — існы падмурак для выяўлення як найвялікшай радасці, так і найглыбейшага абурэння. Немагчыма якім-небудзь іншым чынам выказацца больш сцісла і зразумела. Калі мы вернемся дадому, нашы родныя і нашы настаўнікі дужа здзівяцца, але тут гэта ўніверсальная мова.

Мы не хаваем адзін ад аднаго нічога, што адбываецца з арганізмам, ёсць у гэтым нешта нявіннае. Больш за тое, цяпер выкананне біялагічных функцый нават падаецца тут настолькі натуральным, што расцэньваецца гэтаксама высока, як, прыкладам, удала і ўпэўнена разыграная партыя ў скат, калі табе не выпала козыраў. Нездарма ўсялякага кшталту балбатню ў нас тут называюць «весткамі да ветру», бо дамкі гэтыя вельмі зручныя, каб дзяліцца плёткамі, яны — як месцы за любімым сталом у шынку.

Тут мы пачуваем сябе лепш, чым у раскошных прыбіральных са сценамі з белай кафлі. Там усё хоць чыста і гігіенічна, тут жа — напраўду прыгожа.

Цудоўныя бесклапотныя гадзіны! Над намі распасцёрлася блакітнае неба. Над даляглядам вісяць ярка асветленыя жоўтыя аэрастаты і белыя воблачкі ад стрэлаў зенітак. Часам такія воблачкі, пераследуючы са-малёт, цэлым веерам уздымаюцца ўгару.

Аддаленай навальніцай да нас даносіцца прыглушаны гуркат фронту. Аддаленай настолькі, што гудзенне чмялёў яе перакрывае.

А навокал — квітнеючы луг. Ледзь гайдаюцца кволыя мяцёлкі траў, на іх садзяцца белыя капусніцы, якія пырхаюць у мяккім, цёплым паветры позняга лета; мы чытаем лісты і газеты, курым, здымаем кепі і кладзём іх каля сябе; вецер гуляе ў нашых чупрынах, гуляе з нашымі словамі і думкамі.

Тры дамкі стаяць сярод агністых, чырвоных кветак дзікага маку...

Мы кладзём сабе на калені накрыўку ад бочкі з-пад маргарыну. Такая сабе стальніца, каб гуляць у скат. У Кропа пры сабе карты. Як толькі адкрываецца мізер, мы гуляем партыю ў падкідны рамс¹. Так можна прасядзець цэлую вечнасць.

Ад баракаў даносяцца гукі гармоніка. Часам мы адкладаем карты і глядзім адзін на аднаго. Тады нехта з нас кажа: «Хлопцы, хлопцы...» або «Магло б быць і горай...», і мы на хвілю змаўкаем. Унутры ў нас тоіцца нешта моцнае, яно не вырвецца вонкі, усе ўсё адчуваюць, шмат слоў тут не трэба. Сёння мы маглі б і не сядзець у сваіх дамках — лёгенька. Усё блізка, ашалець як блізка. І таму ўсё такое новае і яркае — чырвоныя макі і добры абед, папяросы і летні ветрык.

— Ці бачыў хто з вас Кемерыха? — пытае Кроп.

— Ляжыць у Святым Ёзэфе, — адказваю я.

Мюлер кажа, што ў таго прастрэлена сцягну, — вось табе і квіток дадому.

Мы вырашаем па абедзе наведацца да Кемерыха.

¹ Падкідны рамс — разнавіднасць картачнай гульні рамс, у якой мэтай гульца з'яўляецца, наколькі гэта магчыма, не браць узятка. Гулец, які набраў найбольшую колькасць пунктаў, прайграе, і гэтыя пункты запісваюцца яму ў мінус. — *Заўв. пер.*